

УДК 378.937+371.03

Т.Ю.Осипова

СУТНІСТЬ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ ТА ЇХ РОЗВИТОК У ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПРИРОДНИЧО-МАТЕМАТИЧНИХ ДИСЦИПЛІН

Постановка проблеми. Побудова нової української держави та виховання громадянина нової формації потребує від системи освіти фахівців нової генерації, здатних успішно здійснювати навчально-виховний процес у нових соціально-політичних умовах. Модернізація вищої освіти України, зокрема, гармонізація вищої освіти відповідно до основних положень Болонської декларації, позначила важливу проблему реформування системи підготовки фахівців з початкової освіти – підвищення якості освіти, формування готовності випускників ВНЗ до подальшої діяльності й життя в суспільстві. Ефективність цього процесу значною мірою залежить від підготовки майбутнього вчителя, зокрема природничо-математичних дисциплін, до застосування нових інформаційних технологій у навчальному процесі загальноосвітньої школи, зокрема гуманітарного профілю. Підготовка майбутніх учителів до професійної діяльності в умовах сьогодення вимагає наближення навчання до реалій педагогічної практики, ефективного засвоєння професійно-цінного досвіду комунікації, педагогічної взаємодії, особливим чином організованої колективної творчої діяльності, що сприятиме розвитку в них комунікативних умінь, які лежать в основі педагогічного спілкування» і без сформованості яких неможливо здійснювати професійну діяльність на високому рівні.

Аналіз останніх публікацій. У численних працях, присвячених психологічному аналізу категорії спілкування (К.Абульханова-Славська, М.Бахтін О.Бодальов, М.Каган, М.Корнєв, Б.Ломов, О.Леонтьєв, Т.Титаренко

та ін.), роль і місце спілкування у становленні й розвитку особистості розглядається по-різному. Поняття спілкування наповнюється специфічним змістом і щодо проблеми педагогічної діяльності (Г.Балл, М.Боришевський, С.Братченко, О.Киричук, С.Максименко, В.Москалець, В.Семиченко, Т.Яценко та ін.). Поряд з поняттям «педагогічне спілкування» у психологічній літературі розглядаються й інші, пов'язані з ним, зокрема: педагогічна комунікація, взаємодія вчителя і учнів, мовленнєве спілкування вчителя і учнів, мовленнєва культура вчителя, психологічна сумісність вчителя і учнів. Проте, розвиток вербальних і невербальних засобів спілкування, їх роль у підготовці майбутніх учителів природничо-математичних дисциплін висвітлена у психолого-педагогічній літературі недостатньо.

Мета статті полягає у визначенні сутності комунікативних умінь і ролі вербальних і невербальних засобів комунікації у процесі підготовки майбутніх учителів природничо-математичних дисциплін.

Основний виклад матеріалу. На нашу думку, у процесі професійної підготовки майбутніх учителів природничо-математичних дисциплін особлива увага повинна приділятися формуванню й розвитку комунікативних умінь, що дозволять їм в подальшому реалізовувати основні функції педагогічної взаємодії.

Аналіз психолого-педагогічної джерельної бази засвідчив, що дослідження сутності умінь можливе на підставі вивчення структури особистості, де основними компонентами виступають знання, вміння, навички та здібності, які перебувають у діалектичному взаємозв'язку (Є.Куширьов, К.Платонов, Л.Спірін, Б.Теплов, З.Ходжаєва та ін.). Уміння за своєю сутністю є внутрішньою моделлю майбутньої діяльності, що, базуючись на знаннях і здібностях, забезпечують її ефективність. Уміння концентрують те, що здобувається особистістю у процесі зовнішньої, тобто практичної, педагогічної діяльності й одночасно розвивається внутрішньо, але під впливом зовнішніх факторів. Зауважимо, що поняття «вміння» у

психолого-педагогічній літературі розглядаються по-різному. Так, А.Левітов розуміє під ним частину навички, Т.Льїна визначає вміння як сукупність зразків та способів. На думку С.Кабанової-Меллер, уміння – це можливість виконувати дії відповідно з цілями та умовами, в яких доводиться діяти, первинна ступінь у засвоєнні навички. К.Платонов визначає уміння як найвищу людську властивість, здібність виконувати визначену діяльність чи дію в нових умовах. Є. Мілерян розглядає вміння як своєрідний синтез-структурний ансамбль природних та здобутих властивостей особистості, тому кожному умінню властива структура особистих якостей та властивостей.

Науковці (А.С.Базилевська, С.І.Батракова, О.Ф.Бондаренко, В.А.Кан-Калік, О.О.Леонт'єв та ін.) зазначають, що педагогічне спілкування забезпечує система комунікативних умінь, якою повинен оволодіти педагог.

С.П.Шатілов комунікативні вміння розглядає як уміння, які вмотивовано, логічно послідовно і зв'язно, достатньо повно і правильно в мовному відношенні, висловлювати свої думки в усній формі [3]. О.О.Леонт'єв вважає, що до професійних комунікативних умінь потрібно включати: мовленнєве спілкування; орієнтування у співрозмовникові, тобто моделювання його комунікативно важливих особливостей особистості; орієнтування в умовах комунікативного завдання (правильно вибрати зміст спілкування, знайти адекватні засоби для передачі цього змісту, спланувати своє мовлення, забезпечити зворотний зв'язок); самоподання (самопрезентацію), мотивами якої виступають самоутвердження та професійна необхідність, володіння невербальними засобами спілкування; установлення контакту. Науковець визначає суттєві характеристики таких комунікативних умінь, як професійний контакт з аудиторією, мовленнєвий вплив, невербальні засоби спілкування [2].

В.Кан-Калік зазначає, що для реалізації цілісного педагогічного процесу необхідно: вміння педагога спілкуватись на людях; уміння цілеспрямовано організовувати спілкування й управляти ним; уміння

швидко, оперативно та правильно орієнтуватися в умовах спілкування, що змінюються; правильно планувати та здійснювати систему комунікації, зокрема, її важливу ланку – мовленнєвий вплив; швидко й точно знаходити адекватні змісту акту спілкування комунікативні засоби, які одночасно відповідають творчій індивідуальності педагога та ситуації спілкування, а також індивідуальним особливостям вихованця; вміння постійно відчувати й підтримувати зворотний зв'язок у спілкуванні. На його думку, зазначені групи комунікативних умінь до свого складу включають також інші вміння, а саме: встановлення психологічного контакту, завоювання ініціативи та організацію «пристосувань»; сприймання й розуміння людини людиною; використання жестів.

В.Каплинський виокремлює такі найбільш важливі комунікативні вміння: подавати інформацію проблемно; вибирати оптимальні способи виховного впливу, уважно ставитися до слова; невербальним засобам спілкування; викорінювати вирази, що принижують гідність; уникати критики у присутності дітей; правильно орієнтуватися в нестандартній ситуації та приймати вірні рішення; при необхідності визнавати свої помилки; попереджувати небажані конфліктні ситуації; переборювати стереотипи, що заважають успішній взаємодії; внутрішньо мобілізувати себе в непередбаченій ситуації; розряджати напружену обстановку; стримувати певні емоції, управляти настроєм; проявляти терпіння до справедливої критики на свою адресу; не допускати підкреслення своєї вищості.

Зауважимо, що вченими (В.Кан-Калік, В.Каплинский, Г.Китайгородська, О.Леонт'єв, А.Мудрик та ін.) комунікативні вміння розподіляються на загальнопедагогічні та спеціальні.

До загальнопедагогічних комунікативних умінь педагога належать: уміння гнучко перебудовувати складну педагогічну ситуацію, надавати їй позитивного емоційного тону, позитивної та конструктивної спрямованості; вміння насамперед визначати поведінку та реакцію учнів до початку або на завершальному етапі педагогічної ситуації, прогнозувати труднощі; уміння

дотримуватися почуття міри на основі зіставлення задач, умов і можливостей учасників спілкування; вміння емоційно співчувати учню – мовленнєвому партнеру; вміння критично оцінювати й усвідомлювати свій і колективний досвід, визнавати помилки своєї діяльності.

Спеціальні комунікативні вміння викладача включають: уміння бути мовленнєвим партнером для учня (розуміти позицію іншого у спілкуванні, проявити інтерес до його особистості, його проблеми, інтерпретувати і «читати» його внутрішній стан через нюанси поведінки, впливати на учня опосередковано, через створення умов для появи у нього бажаної реакції на явища та факти мовленнєвої культури); вміння використовувати стимулювальні впливи порівняно з оцінювальними; вміння підтримувати рівне ставлення до всіх учасників спілкування; вміння здійснювати соціокультурне виховання; вміння створювати атмосферу психологічного комфорту, ситуацію співробітництва у навчанні.

Універсальним знаряддям міжособистісної взаємодії у педагогічній практиці вчителя з колегами, адміністрацією, учнями, їхніми батьками є вербальна комунікація. Вербальна (лат. *verbalis*, від *verbum* – слово) комунікація (лат. *communicatio* – зв'язок, повідомлення) – це процес взаємообміну інформацією за допомогою мови (усної, писемної, внутрішньої), що відбувається за своїми внутрішніми законами, вимагає активної розумової діяльності та ґрунтується на певній системі усталених норм. Вербальні засоби комунікації утворюють знакову систему, найменшою предметно-значущою одиницею якої є слово (вислів), поєднане з іншими словами за правилами цієї самої знакової системи. У своїй сукупності слова, вислови є засобом розуміння думки того, хто говорить, й одночасно – засобом аперцепції (сприйняття на основі свого життєвого досвіду) змісту його думки.

Усне мовлення є засобом безпосередньої комунікації у присутності обох мовців чи обох сторін, яка відбувається завдяки сприйманій органами слуху артикуляції мовних звуків і розрахована на передавання інформації

іншим людям з метою впливу на їхню поведінку й діяльність. Усне мовлення може відбуватися і за перебування співрозмовників на значній відстані один від одного (за допомогою технічних засобів). У зв'язку з цим за ситуативними ознаками його поділяють на прямо-контактне (виступи, доповіді, лекції, розповіді та ін.) та опосередковано-контактне (монологічне мовлення по радіо, телебаченню, комунікація у комп'ютерних мережах). Писемне мовлення – засіб комунікації між людьми, які перебувають чи перебували в різних обставинах, у різних місцях, живуть або жили в різні історичні періоди, через умовне відображення цих звуків на письмі.

Завдяки усному професійно-педагогічному мовленню суб'єкт педагогічної діяльності має змогу оптимально розв'язувати педагогічні завдання на прогнозованому професійному рівні. Важливою передумовою цього є наявність емоційної та інтелектуальної взаємодії з учнями, яка відбувається за допомогою мовленнєвих засобів відповідно до норм певної мови. Усне професійно-педагогічне мовлення потребує різноманітних мовленнєвих умінь, оптимального поєднання когнітивної (наявність професійних знань), емотивної (вияв почуттів, добір засобів їх вираження у різноманітних ситуаціях об'єктивної реальності) та діяльнісної (створення нових цінностей) складових. У процесі професійної діяльності вчителя ці складові весь час розвиваються. У педагогічному процесі мовлення вчителя застосовується для повідомлення знань (інформація, навчання), формування навичок і умінь (навчання), спонукання до безпосередніх дій (навіювання, переконування), вироблення мотивів, потреб, установок, цінностей, орієнтацій (переконування), впливу на емоційну сферу тощо.

Поряд зі словесними засобами – мовленнєвими – на культуру спілкування впливають жести співрозмовників, інтонація, пауза, рухи тіла тощо. Якщо раніше як у теоретичному, так і в практичному аспекті невербальній комунікації відводилася допоміжна, другорядна роль порівняно з вербальною, то за останні десятиріччя інтерес різних наук і галузей

психології до вивчення саме цього виду спілкування дедалі підвищується. Невербальна (несловесна) комунікація – це система знаків, що використовуються у процесі спілкування і відрізняються від мовних засобами та формою виявлення. Науковими дослідженнями, зокрема, доведено, що за рахунок невербальних засобів відбувається від 40 % до 80 %. Причому 55% повідомлень сприймається через вирази обличчя, позу, жести, а 38% – через інтонацію та модуляцію голосу. Проте, саме формуванню й розвитку умінь педагогічної взаємодії засобами невербальної комунікації не надається належної уваги у процесі професійної підготовки майбутніх учителів природничо-математичних дисциплін.

З огляду на зазначене, доходимо висновку, що в основі професійної готовності майбутніх учителів дисциплін природничо-математичного циклу до здійснення комунікативної взаємодії лежать комунікативні вміння, формуванню й розвитку яких необхідно приділяти увагу під навчання у вищому педагогічному навчальному закладі. Перспективу подальших досліджень убачаємо у розробці методики навчання майбутніх учителів природничо-математичних предметів застосуванню засобів вербальної і невербальної комунікації в ході викладання психолого-педагогічних дисциплін.

Література

1. Зимняя И.А. Психологические аспекты обучения говорению на иностранном языке / И.А.Зимняя. – М.: Просвещение, 1978. – 159 с.
2. Леонтьев А.А. Психология общения: [пособие для дополнительного образования] / А.А.Леонтьев. – М.: Смысл, 1997. – 365 с.
3. Методика навчання іноземних мов у середніх навчальних закладах: [підручник] / Кол. авторів під керівн. С.Ю.Ніколаєвої. – К.: Ленвіт, 1999. – 320 с.
4. Савицька Н. О. Зміст комунікативних умінь майбутнього вчителя іноземної мови. – [Електронний текст]. – Режим доступу:

АНОТАЦІЯ

Осипова Т.Ю. Сутність комунікативних умінь та їх розвиток у процесі підготовки майбутніх учителів природничо-математичних дисциплін. У статті розглянуто сутність комунікативних умінь, висвітлено підходи науковців до їх визначення, розглянуто роль вербальних і невербальних засобів комунікації у процесі підготовки майбутніх учителів природничо-математичних дисциплін.

Ключові слова: підготовка майбутніх учителів природничо-математичних дисциплін, комунікативні вміння, вербальні і невербальні засоби комунікації.

АННОТАЦИЯ

Осипова Т.Ю. Сущность коммуникативных умений и их развитие в процессе подготовки будущих учителей естественно-математических дисциплин. В статье рассмотрена сущность коммуникативных умений, освещены подходы ученых к их определению, рассмотрена роль вербальных и невербальных средств общения в процессе подготовки будущих учителей естественно-математических дисциплин.

Ключевые слова: подготовка будущих учителей естественно-математических дисциплин, коммуникативные умения, средства вербального и невербального общения.

Відомості про автора

Осипова Тетяна Юріївна

Кандидат педагогічних наук, доцент, професор кафедри педагогіки ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського»

Адреса: 65020, м.Одеса, вул. Старопортофранківська, 26, кафедра педагогіки, ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського».

Телефон: домашній: (0482) 726-04-31, моб. 096-684-54-38